

ALOHIDA E'TIBOR TALAB ETILADIGAN BOLALARNING TA'LIM HUQUQLARINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

Jurakulov Navro'zbek Shuhrat o'g'li

Toshkent davlat Transport Universiteti Yu-2 guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14211197>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida alohida e'tibor talab etiladigan bolalarning ta'lim huquqlarini ta'minlash borasidagi normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilingan. Alohida e'tibor talab etiladigan bolalarning ta'lim huquqlarini rivojlantirish bo'yicha nazariy amaliy tajribalar o'rganilgan. Shuningdek xorij tajribasi asossida alohida e'tibor talab etiladigan bolalarning ta'lim huquqlarini rivojlantirish o'rganilib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Nogironligi bo'lgan shaxs, inson huquqlari, ta'lim huquqi, inklyuziv ta'lim, tibbiy-ijtimoiy ekspertiza, pedagog-defektolog.

EDUCATION OF CHILDREN REQUIRING SPECIAL ATTENTION BASICS OF THE DEVELOPMENT OF RIGHTS

Abstract. This article analyzes the normative legal documents on ensuring the educational rights of children who require special attention in the Republic of Uzbekistan. Theoretical and practical experiences on the development of the educational rights of children who require special attention have been studied. Also, the development of the educational rights of children who require special attention has been studied on the basis of foreign experience.

Key words: Person with disabilities, human rights, right to education, inclusive education, medical and social expertise, pedagog-defectologist.

ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ, ТРЕБУЮЩИХ ОСОБОГО ВНИМАНИЯ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРАВ

Аннотация. В данной статье анализируются нормативные правовые документы по обеспечению образовательных прав детей, требующих особого внимания в Республике Узбекистан. Изучены теоретический и практический опыт развития образовательных прав детей, требующих особого внимания. Также на основе зарубежного опыта изучено развитие образовательных прав детей, требующих особого внимания.

Ключевые слова: Инвалид, права человека, право на образование, инклюзивное образование, медико-социальная экспертиза, педагог-дефектолог.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ijtimoiy muhofaza qilishni yanada kuchaytirish, ularga hayotda teng imkoniyat va sharoitlar yaratib berish masalasi dolzarb ahamiyatga ega bo'lib qoldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqida ham alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratilishini ta'kidladi.

“Alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratiladi. «Yaqinda Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi yangi qonun kuchga kirdi. O'zbekiston Parlamenti Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilishi kutilmoqda. Biz imkoniyati cheklangan shaxslarning o'z qobiliyatini to'la ro'yobga chiqarish masalalari bo'yicha Mintaqaviy kengash tuzishni taklif etamiz», dedi davlat rahbari.”

Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish katta va ko'pgina omillarga bog'liq masala hisoblanadi. Shu bois, jamiyatimizning bir bo'lagi bo'lgan maxsus yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga ta'lim-tarbiya berish, ularning sog'lom bolalar qatoridan o'rin olib o'z qobiliyati, imkoniyatlarini ko'rsata olishiga, ma'naviy kamol topishiga sharoit yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Avvalo O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida ko'plab normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Xususan, 2020 yil 15 oktyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonunida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashning huquqiy asoslari mustahkamlangan.¹

Mazkur qonunga ko'ra nogironligi bo'lgan bolalar — barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sensor yoki ruhiy nuqsonlari tufayli hayotiy faoliyati cheklanganligi munosabati bilan davlat va jamiyat tomonidan ijtimoiy yordam ko'rsatilishiga hamda o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilinishiga muhtoj o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxslar hisoblanadi.

Qonunga ko'ra Nogironligi bo'lgan shaxslar barcha darajalardagi ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish va o'z qobiliyatini yanada to'liqroq rivojlantirish uchun butun umri davomida ta'lim olish hamda jamiyat va davlat hayotida ishtirok etish huquqiga ega² ya'ni alohida e'tibor talab etiladigan bolalarning eshitish tizimi inobatga olingan.

Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv ta'limini rivojlantirishni, ularning ta'lim olishi va kasbiy tayyorgarlikdan, qayta tayyorlashdan va malaka oshirishdan o'tishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishini kafolatlashi, ta'lim tashkilotlari davlat organlari bilan birgalikda nogironligi bo'lgan bolalarning maktabgacha, maktabdan tashqari va umumiy o'rta ta'lim olishini, shuningdek o'rta maxsus, professional, oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limi olishini ta'minlashi qonunda mustahkamlab qo'yilgan.

Inklyuziv ta'limni oiladan maktabgacha ta'lim muassasalarida, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv muassasalarida joriy etish natijasida alohida ehtiyoji bor insonlarga nisbatan umumiy munosabat o'zgarayotgani ma'lum bo'ldi.

Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo'lib xizmat qilish mumkin.

Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta'lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi.

Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko'rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo'ymaydi. Ular olgan ko'nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo'lishadi.

Agar nogironligi bo'lgan bolalarni ta'lim muassasalarida o'qitishning vaqtincha imkoni bo'lmasa, ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlari va ta'lim muassasalari nogironligi bo'lgan

¹ Lex.uz qonun hujjatlari O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son

² O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonuni, 2020 yil 15 oktyabr

bolalarning sohaga oid shifokorlar tavsiyalari asosida hamda ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan uyda o'qitilishini ta'minlaydi.

Nogironligi bo'lgan bolalarni uyda o'qitish O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Davlat nogironligi bo'lgan bolalarning bepul umumiy o'rta, maktabdan tashqari, o'rta maxsus va professional ta'lim olishini kafolatlaydi. Nogironligi bo'lgan shaxslarni to'lovdan ozod qilgan holda yoki imtiyozli shartlar asosida maxsus o'quv qo'llanmalari va adabiyotlar, shuningdek surdotarjimonlar xizmatlaridan foydalanish imkoniyati bilan ta'minlash O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Nodavlat ta'lim tashkilotlari nogironligi bo'lgan shaxslarni (bolalarni) o'qitganlik uchun to'lov bo'yicha imtiyozlar belgilashga haqli.

Nogironligi bo'lgan shaxslarga ta'lim berish, ularni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish turli shakllarda, shu jumladan ishlab chiqarishdan ajralgan va ajralmagan holda, eksternat shaklida, shuningdek masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda, umumiy tipdagi ta'lim muassasalarida va tashkilotlarida, ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, uyda, maxsus guruhlarda, sinflarda va yakka tartibdagi o'quv rejalari bo'yicha o'qitish yo'li bilan amalga oshirilishi ko'zda tutilgan.

Nogironligi bo'lgan bolalarni har tomonlama va uyg'un rivojlantirish, ularda ijtimoiy faollikni shakllantirish, mehnatga ishtiyoq uyg'otish, ularni ilm-fanga, texnikaga, san'atga va sportga jalb etish maqsadida ta'lim muassasalari nogironligi bo'lgan bolalarning maktabdan tashqari ta'limdan foydalanishini, buning uchun zarur shart-sharoitlar yaratgan holda, davlat organlari bilan birgalikda ta'minlashi shart ekanligi belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq qabul qilingan konsepsiyada alohida sharoitlarda tarbiyalash va ta'lim berishga muhtoj bolalarning ta'limi borasidagi muammolar va ularni bartaraf etish chora-tadbirlari ishlab chiqilgan³.

Imkoniyati cheklangan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash xalq ta'limi tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilib, quyidagi vazifalar belgilab berildi: imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim tasdiqlash; imkoniyati cheklangan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun bo'ladigan uskuna va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish holda ularga e'tiborni kuchaytirish ko'zda tutilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, umumta'lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich, boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (pedagog-defektolog, bolalarni ruhiy pedagogik kuzatish bo'yicha mutaxassislar) bilan ta'minlash; jamoatchilik o'rtasida imkoniyati cheklangan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o'qitishning mazmun-mohiyati haqida tushuntirish ishlarini olib borish; ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni tarbiyalashning muqobil shakllarini keng joriy etish; o'quvchilarning jismoniy va

³ O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son konsepsiyasi

aqliy talab-ehtiyojidan va ta'lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqqan holda maxsus maktab-internatlarni optimallashtirish; imkoniyati cheklangan bolalarning moslashishi va integrasiyasi uchun maktab internatlarni bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta'minlash; imkoniyati cheklangan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olishiga bo'lgan huquqini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash. Bunda alohida e'tibor talab etiladigan shaxslarga lozim darajada sharoit yaratib berish hamda ularning ta'lim samaradorligini oshirish ko'zda tutilgan.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori, 2020 — 2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi, 2020 — 2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini, 2020-2021 yillarda amalga oshirish bo'yicha «Yo'l xaritasi» ishlab chiqildi. Qayd etilishicha, hozirda O'zbekistonda rasmiy ro'yxatdan o'tgan nogironligi bo'lgan shaxslarning umumiy soni 967 ming 925 nafarni tashkil etmoqda. Ularning huquq va erkinliklari qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda aks ettirilgan. Xususan, 2024-yilda "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. 2021-yili mamlakat BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasini ratifikatsiya qildi. Yangi Konstitutsiyada nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari alohida qayd etildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori asosida "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida Nizom", "Jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari to'g'risida Nizom", "Sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari to'g'risida Nizom", "Jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalarga uyda yakka tartibda ta'lim berish tartibi to'g'risida Nizom", "Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar to'g'risida Nizom" Ma'lumki, 2021 yil 29 may kuni bo'lib o'tgan Oliy Majlis Senatining majlisida "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyani ratifikatsiya qilish haqida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni loyihasi muhokama etildi va tasdiqlandi.

Mazkur Konvensiya BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2006 yil 13 dekabrda qabul qilingan va 2008 yil 3 mayda kuchga kirgan. Konvensiyada nogironlarning huquqlariva asosiy erkinliklari, xususan, ularning yashash, fuqarolik, huquqiy himoyalani sh, ta'lim olish, salomatliklarini saqlash, boshqalar bilan teng ravishda mehnat qilish, siyosiy, ijtimoiy, madaniy hayotda, bo'sh vaqtni o'tkazish, dam olish va sport bilan shug'ullanishda ishtirok etish, o'zlari va oilasi uchun yetarlicha turmush sharoitiga ega bo'lish va ijtimoiy yordam huquqlari e'tirof etilgan.

Ushbu huquqlarni amalga oshirishning kafolatlari belgilangan. Konvensiyaning ratifikatsiya qilinishi nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini, xususan ta'lim huquqlarini ta'minlash masalasi yanada jiddiy e'tiborni talab qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 27.02.2023 yildagi PQ-74-son Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash yuzasidan qonunchilik bazasini takomillashtirish to'g'risida qaror qabul qilingan. **"2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"**da bu borada muhim maqsad-vazifalar belgilangan.

Bu o'rinda, birinchi navbatda, O'zbekiston Prezidentining mazkur Taraqqiyot strategiyasini imzolashga oid Farmonida ko'zda tutilgan ustuvor masalalarga to'xtalish maqsadga muvofiqdir.

Farmonga muvofiq, Aholini ijtimoiy himoya qilish milliy strategiyasi ishlab chiqilmoqda.

Loyihada, jumladan, **“Ijtimoiy himoya yagona reestri”** axborot tizimida yordamga muhtoj ayollar, yoshlar va nogironligi bo'lgan shaxslar bo'yicha alohida ma'lumotlar bazasini yaratish ko'zda tutilmoqda.

Kelgusida ushbu ma'lumotlar bazasini o'zida jamlagan **“Ijtimoiy himoya yagona reestri”** hozir amalda bo'lgan **“Temir daftar”, “Yoshlar daftari”** va **“Ayollar daftari”** bilan integratsiya qilinadi.

Prezident Farmonida bu borada belgilangan yana bir muhim vazifa – “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi qonuniga o'zgartirishlar kiritish bilan bevosita bog'liq. Chunki bunda davlatimiz rahbarining bolalikdan nogironligi bo'lgan bolalarga 18 yoshgacha qaralgan davrni pensiya tayinlashda ish stajiga qo'shib hisoblash zarurligi haqidagi topshirig'ini o'z ijobatini topadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim huquqlarini ta'minlash bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan va bunga Konstitutsiya asos bo'ladi. Ularni amalga oshirish samarali bo'lishi uchun avvalo sifatli kadrlar tayyorlash masalasiga e'tibor berish zarur. Shuningdek, nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim olish jarayonini uzviy ravishda yo'lga qo'yish va shu jumladan ularning ta'lim jarayonini tizimlashtirish zarur hamda ularning ta'limi va ish faoliyatini tizimlashtirish jarayonini takomillashtirish, jumladan har bir alohida e'tibor talab qilinadigan shaxsning qiziqishi, qobiliyati jihatdan platformaga kiritgan holda ularni jamiyat taraqqiyotining bir bo'lagi sifatida uyg'unlashtirish kerak.

REFERENCES

1. Prezident Shavkat Mirziyoevning BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqi, 22 Fevral 2021
2. O'zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi qonuni, 2020 yil 15 oktyabr
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi
4. Shoir To'xtamurodovna Avazova O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi, yuridik fanlar nomzodi Durdona Djuraevna Bekbaeva Pavel Benkov nomidagi Respublika ixtisoslashtirilgan rassomlik maktabi o'qituvchisi
5. 2020 — 2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi